

Оксана Ярош

МОНІТОРИНГ ВИБОРІВ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про розвиток моніторингів виборів в Україні, здійснена спроба їх класифікації. Зроблено акцент на сильних і слабких сторонах цього процесу. Особлива увага приділена гендерним моніторингам виборів як новітній тенденції у розвитку громадянського суспільства. Констатується, що розвиток моніторингової діяльності виборів є чинником демократичного розвитку українського суспільства.

Ключові слова: вибори, моніторинг, гендерний моніторинг, демократія.

Yarosh O. Election monitoring as a factor of democratic Ukrainian society: gender aspects. *In the article analyzes the development of the election monitoring of Ukraine. It is an attempt of their classification. The attention is for the strengths and weaknesses of the process. Special attention is gender monitoring of elections as a new trend in the development of civil society. It is noted that the development of the election monitoring is a factor in the democratic development of Ukrainian society.*

Key word: election, monitoring, gender monitoring, democracy.

Моніторингова діяльність виборчого процесу набуває активного розвитку в сучасній Україні, з'являються нові тенденції, котрі потребують аналітичного осмислення. Як влучно зауважив аналітик І. Когут

про важливість моніторингової діяльності виборів: «лише таким шляхом можна побачити реальні зміни в нашому суспільстві, що стали результатом останніх виборів» [11]. Моніторинг виборів – це система збору інформації щодо виборчого процесу із використанням базових індикаторів, система оцінки станів і тенденцій розвитку, контролю за ходом процесів з метою запобігання, подолання або мінімізації небажаних тенденцій і наслідків їх розвитку, а також прогнозування. Метою громадського моніторингу є встановлення відповідності об'єкта моніторингу до очікувань громадськості, загальноприйнятих у суспільстві норм, цінностей і стандартів, чинного законодавства, міжнародних правових документів та ін.

Моніторинги виборів в Україні мають два основні різновиди: моніторинги міжнародних організацій, громадських організацій та аналітичних центрів. Моніторингові місії міжнародних організацій за дотриманням демократичності виборчого процесу постійно проводяться в Україні. Наприклад, Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДПІЛ), яке веде спостереження за виборами в державах-учасницях ОБСЄ, постійно здійснює моніторинг виборчих процесів в Україні, починаючи із 1998 р. [9]

Історія моніторингових виборів громадських організацій та аналітичних центрів починає відлік від 1994 р., коли ГО «Комітет рівних можливостей» провела перший моніторинг щодо рівного доступу до медіа під час парламентської та президентської кампаній. Тривалий досвід моніторингової діяльності має ВГО «Комітет виборців України», який одним з перших почав здійснювати не лише моніторингові програми в ході виборчої кампанії, але і проводити моніторинги у міжвиборчий період як на місцях (проект «Українська влада: обіцяного три роки чекають», 2001 р.), так і у загальноукраїнському масштабі (моніторинг діяльності Верховної Ради України). У 2007 р. під час дострокових парламентських виборів серед 5900 офіційних спостерігачів від громадських організацій, зареєстрованих Центральною виборчою комісією, 2074 особи представляли Комітет виборців України, що свідчить про зростання географічного масштабу моніторингу [10].

Один з найтриваліших моніторингових проєктів в Україні реалізувала Лабораторія законодавчих ініціатив, чії фахівці проводили моніторинг законотворчої діяльності у Верховній Раді України

4-го скликання. Громадянська мережа ОПОРА із 2007 р. отримала досвід реалізації трьох загальнонаціональних та восьми місцевих кампаній громадського спостереження за виборчим процесом. Як найбільше впливові та інноваційні варто відзначити моніторингові місії, організовані під час виборів Президента України 2010 р. та останніх виборів до органів місцевого самоврядування всіх рівнів 2010 р. Результати громадського спостереження активно використовувалися для підготовки висновків та офіційних оцінок щодо перебігу і результатів виборів українською та міжнародною громадськістю, міжнародними місіями, представництвами іноземних держав, медіа тощо [12].

Рух «ЧЕСНО» промоніторив критерії доброчесності кандидатів у депутати, а потім і поточної діяльності вже обраних депутатів, спостерігав за депутатами уже діючої ВР. Моніторингові критерії включали різні методи контролю за владою: вимірювання та стан політичних обіцянок, перевірка роботи політиків за критеріями доброчесності, моніторинг виборчих кампаній, моделі впливу громадян на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні та ін.

В Україні моніторинговий процес досяг того етапу розвитку, що стало можливим не лише вводити у політичну науку результати громадських моніторингів, але й їх класифікувати, оскільки моніторингові ініціативи удосконалюють процедури, розширюють географію та ін. Узагальнена класифікація моніторингів виборів має такий вигляд:

1. За географічним критерієм (міжнародні, загальнонаціональні, регіональні, локальні).

2. За етапами виборчого процесу: висування кандидатів у депутати; утворення виборчих комісій і дільниць; реєстрація кандидатів у депутати; проведення передвиборчої агітації; складання списків виборців, їх перевірка та уточнення; голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування; встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення.

3. За кількістю суб'єктів (один суб'єкт та мережеві/коаліційні)

4. За предметом моніторингу: партійні програми, медіа-моніторинг, фінансовий моніторинг, гендерний та ін.

У 2008 р. дослідники В. Ємельянов, Р. Чупрін, робили висновок щодо громадських моніторингів та зазначали, що найбільш слабкою ланкою серед цих моніторингів є коаліційні. Практика показує, що вони набули розвиток та стали постійною складовою аналізу та

оцінки виборчого процесу [8]. Моніторинги виборчих процесів стали предметом наукових досліджень у політичній науці України, зокрема, праця Д. Арабаджиєва «Громадський моніторинг за виборчим процесом в Україні» [2;3].

Гендерні моніторинги виборів – це інновація для України. Гендерний моніторинг виборів – це не лише встановлення діагнозу виборчому процесові, але й формування позитивної думки громадськості щодо необхідності збільшення представництва жінок у владі як міжнародної демократичної норми. Україна у 2015 р. посіла 67-ме місце серед 145 країн світу за Глобальним гендерним індексом (Global Gender Gap Report). Загальний рейтинг нашої країни лише за рік знизився на 11 пунктів – у 2014 р. вона була на 56-му місці. За субпоказником політичної участі жінок Україна посіла 107-ме місце. Виборчі системи в Україні змінюються, однак представництво жінок лишається на низькому рівні (див. табл. 1). У Верховній Раді України 8-го скликання жінок лише 11%, і це найвищий показник за всю історію незалежності. Кількісне представництво збільшилося лише на 4 особи (44 жінки у Верховній Раді України 7-го скликання, 47 жінок у Верховній Раді України 8-го скликання).

Верховна Рада України – негендерно збалансований парламент, а досягнення гендерної рівності – це не лише міжнародне зобов'язання України як держави, згідно з Декларацією Цілей тисячоліття ООН та іншими підписаними конвенціями, але й норма вітчизняного права. Правові норми гендерної рівності закладені, крім Конституції України, у базовому, так званому «гендерному» Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Саме тут, у ст. 1, законодавець роз'яснив сутність терміна, що «гендерна рівність – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства». Право ще не означає реальну можливість, тому норма паритетності можливостей у всіх сферах життя запрацює тоді, коли норми цього закону гармонізуються з іншими. Жоден закон не в змозі кардинально змінити ситуацію, оскільки є ще й суспільні цінності, норми та традиції, тому завжди варто брати до уваги комплексний підхід. Однак законодавчі норми важливі, бо закон обов'язковий до виконання і один для всіх. Тому увага до проблеми гендерної рівності у політиці для жінок є у фокусі і міжнародних організацій, і громадянського суспільства.

Таблиця 1

**Представництво жінок у Верховній Раді України
(I–VIII скликань)**

	I скл (1991)	II скл (1994)	III скл (1998)	IV скл (2002)	V скл (2006)	VI скл (2007)	VII скл (2012)	VIII скл (2014)
Тип виборчої системи	М	М	М/П	М/П	П	П	М/П	М/П
К-сть деп-тів	445	413	448	450	450	450	450	423
К-сть чол-ів	432	396	412	426	411	418	405	376
К-сть жінок	13	19	37	23	38	32	43	47
% жінок	2,9	4,6	8,3	5,1	8,4	7,6	9,7	11

М – мажоритарна виборча система

П – пропорційна виборча система

М/П – мажоритарно-пропорційна виборча система

Вперше гендерний моніторинг був проведений на парламентських виборах 2012 р. ВГО «Жіночий консорціум України» та Жіночою демократичною мережею (IRI) [4]. Особливістю цього моніторингу є те, що він містив не лише кількісні, але й якісні показники. Методологія гендерного моніторингу ґрунтувалася на досвіді та апробованій методиці молдовських соціологів Центру «Партнерство для розвитку» (CPD – «Partnership For Development» Center), яка була адаптована відповідно до вітчизняної ситуації та можливостей. Індикаторами гендерного моніторингу парламентських виборів 2012 р. були: кількість партій-суб'єктів виборчого процесу, рейтинг політичних партій за кількістю жінок-кандидаток у партійних виборчих списках, гендерна паритетність партійних виборчих списків, комплексні гендерні індикатори передвиборчих програм політичних партій, рейтинг гендерної чутливості передвиборчих програм політичних партій, кількісні показники жінок-кандидаток на виборах, кількісні показники кандидаток-самовисуванець на виборах, кількісні показники

кандидаток, висунених політичними партіями на виборах, співвідношення жінок-самовисуваниць та кандидаток-висунених політичними партіями, рейтинг областей за кількістю жінок – кандидаток у народні депутати, середній вік, освіта, професія кандидаток-мажоритарниць, гендерна чутливість передвиборчих програм кандидаток в одномандатних виборчих округах, гендерні особливості кількісних показників публікацій, пов'язаних з виборчим процесом, гендерні особливості змістовних публікацій, пов'язаних з виборчим процесом, гендерні особливості ілюстративних показників публікацій, пов'язаних з виборчим процесом.

Інноваційною була методика оцінки текстів партійних програм за 13 комплексними індикаторами, кожен з яких складався із 3-4 конкретних показників, за якими обраховувалася загальна сума балів щодо кожного індикатора для кожної із партій (адаптація та розробка кандидат філософських наук М.Скорик). Кожен індикатор був вбудований так, щоб вимірювати наявність/відсутність тематики рівності в якійсь одній із виокремлених суспільних сфер, а представленість інтересів міноритарної гендерної групи розглядалась як індикатор стану гендерної рівності по галузі.

Гендерний моніторинг 2014 р. увів до моніторингового змісту критерій «прохідної та списочної гендерної паритетності» [5]. Для цього було взято загальну списочну паритетність, тобто відсоток жінок у списках 29 політичних партій, які йшли у Верховну Раду за пропорційною системою. Аналізу піддавалось 26 партій із 29, бо три партії мали меншу кількість кандидатів, ніж прохідна частина, а це приблизно 20 кандидатів. Для рівня гендерної списочної паритетності використовувався такий підхід: низький, середній та високий. Високий рівень встановлюємо від 30%, оскільки згідно зі ст. 8.10 Закону України «Про політичні партії» представництво жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів. Цю норму в 30% представництва жінок у списках виконало 9 партій. Списочна паритетність виборчих списків 2014 р. мала такий вигляд: *низький (від 0 до 14) – 6 партій*: Громадянський рух, Правий сектор, Україна майбутнього, Свобода, Відродження, Громадянська позиція; *середній (від 15 до 29) – 13 партій*: Радикальна партія, Блок Петра Порошенка, Народний фронт,

Самопоміч, 5.10, Нова політика, Єдина країна, Комуністична партія України, Україна – Єдина країна, Ліберальна партія України, Партія Зелених України, Зелена планета, Сила і Честь; *високий (від 30 і вище) – 7 партій*: Солідарність жінок України, Опозиційний блок, Сильна Україна, Батьківщина, Сила людей, Блок лівих сил України, Заступ).

Тепер поглянемо на реальну прохідність кандидатів у списку, виходячи із двадцяти перших у списку. *Рейтинги прохідної паритетності: низький (від 0 до 14) – 11 партій*: Радикальна партія, Сильна Україна, 5.10, Відродження, Єдина країна, Комуністична партія України, Свобода, Україна – Єдина країна, Правий сектор, Україна майбутнього, Громадянський рух; *середній (від 15 до 29) – 11 партій*: Опозиційний блок, Громадянська позиція, Сила людей. Партія Зелених України, Зелена планета, Сила і Честь, Ліберальна партія України, Блок лівих сил України, Батьківщина, Солідарність жінок України, Нова політика; *високий (від 30 і вище) – 4 партій*: Блок Петра Порошенка, Народний фронт, Самопоміч, Заступ. Таким чином, гендерний моніторинг виявив, що політичні партії України дають жінкам удвічі менший шанс пройти у парламент, ніж у партійні виборчі списки.

Гендерний моніторинг виборів 2014 р. проводився із новою законодавчою нормою. Так, Ст. 8 Закону України «Про політичні партії» згідно з Законом України № 709-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів» від 21 листопада 2013 р., що вступив у дію 01 лютого 2014 р., доповнилася пунктом 10 такого змісту: «розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку». Також важливим було те, що гендерний моніторинг проводився вдруге, тому надав можливості для порівняльних тенденцій із 2012 р.

ВГО «Жіночий консорціум України» за підтримки Міжнародного Інституту демократії та підтримки виборів (IDEA) проводив у 15 областях України гендерний моніторинг місцевих виборів 2015 р. [6]. У 2015 р. 30-відсоткову гендерну квоту було законодавчо поширено

на рівень місцевих виборів. Зокрема, у прийнятому 14 липня 2015 р. Законі України «Про місцеві вибори» у статті 4 «Рівне виборче право» зазначено: «Усі кандидати [...] мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі відповідних місцевих виборів. Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку». Останні місцеві вибори вирізнялися тим, що гендерна квота була запроваджена одночасно зі зміною виборчої системи.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця парламентських виборів 2012 і 2014

Парламентські вибори	2012	2014
Партії – суб'єкти виборчого процесу	87	43
Кількість кандидатів	5773	6500
Частка жінок-кандидаток	16%	20%
К-сть партій у багатомандатному окрузі	22	29
К-сть кандидатів за партійними списками	2643	3128
Частка жінок у партійних списках	20%	25%
Жінки-лідерки партійних списків	2	5
Кандидати-мажоритарники	3130	3322
Жінки-мажоритарниці	13%	15%
Жінки-члени ОВК	56%	54%
Жінки члени ЦВК (15)	4	5

У ході гендерного моніторингу-2015 було проаналізовано кількісне представництво жінок і чоловіків серед кандидатів на місцеві вибори і, відповідно, дотримання партіями визначеного у ст. 4. Закону України «Про місцеві вибори» 30-відсоткового представництва осіб однієї статі у партійних списках; здійснено порівняльний аналіз

гендерного складу партійних списків та складу рад; порівняння новообраного складу рад з попереднім; визначено рейтинг партій за дотриманням гендерної квоти; окреслено портрети новообраних депутаток. Завданням гендерного моніторингу, окрім визначення представництва жінок серед кандидатів на місцеві вибори та у складі новообраних місцевих рад, був аналіз якісної складової місцевих виборів. За результатами порівняльного аналізу зустрічей жінок-кандидаток і чоловіків-кандидатів з виборцями фокус-групових інтерв'ю з кандидатками та новообраними депутатками було визначено особливості участі жінок у виборах до місцевих рад – 2015 в Україні. Предметом моніторингу зустрічей кандидаток/кандидатів з виборцями були: інформаційна підтримка кандидатки/кандидата; гендерно-віковий склад виборців, присутніх на зустрічах; питання, на яких фокусувалися кандидати під час зустрічей. Моніторинг зустрічей кандидаток/кандидатів із виборцями дав можливість проаналізувати підготовленість кандидаток/кандидатів до кампанії, ступінь їх підтримки партіями; інтегрованість питань гендерної рівності у партійні платформи та програми окремих кандидатів. Фокус-групові інтерв'ю з жінками-кандидатками та новообраними депутатками дали можливість визначити мотивацію участі жінок у виборах; проаналізувати чинники ефективності виборчої кампанії та виклики, з якими зіткнулися жінки-кандидатки на шляху входження у політику; рівень прихильності партійних організацій до ідеї питання забезпечення гендерної рівності у виборчому процесі; з'ясувати ставлення жінок до запроваджених у Законі України «Про місцеві вибори» гендерних квот; визначити стратегії розширення участі жінок у прийнятті політичних рішень на місцевому рівні.

Гендерні моніторинги виборів мають коротку вітчизняну історію, водночас мають гарні перспективи. Моніторинги останніх місцевих виборів 2015 р. в Україні спеціалізованих «виборчих» громадських організацій та центрів, таких як: ВГО «КВУ» [13], «ОПОРА» [7], ІАЦ «RATING Pro» [1] вже містили гендерну складову, що засвідчує про розвиток тематики гендерної рівності.

Слабкою стороною розвитку вітчизняних моніторингів є їх значна залежність від матеріально-фінансової бази для забезпечення їх якості, масштабності, наявності компетентного персоналу (моніторів), часового критерію, постійна періодичність (а це іноді важко

реалізувати), незмінність методичного інструментарію (кількісні та якісні показники).

Аналіз моніторинрів виборчого процесу дає підстави для наступних висновків:

- Моніторинги виборів проводяться у кожній країні, однак незважаючи на їх універсальність, мають специфіку у кожній країні, оскільки залежать від виборчих норм, процедур, різновиду виборчої системи та ін. Моніторинги міжнародних організацій мають більш уніфікований характер, оскільки спираються на вимоги з дотримання демократичності за міжнародними документами.

- Гендерні моніторинги виборів стають постійною практикою організацій, які займаються гендерною тематикою або складовою загального моніторингу виборів спеціалізованих, так званих, «виборчих» організацій (ВГО «КВУ», «ОПОРА», ІАЦ «RATING Pro»), що свідчить про розвиток громадянського суспільства та розвиток активістської виборчої культури громадян в Україні.

- Гендерні моніторинги виконуються як мережевим способом, так і коаліційним, містять не лише кількісні, але і якісні критерії, що поглиблює їх аналітичну складову та цінність.

- Гендерні моніторинги, як і будь-які інші моніторинги виборів, мають адвокаційний, інформаційний, просвітницький та законотворчий вплив на виборчі процеси.

Моніторингові виборчі звіти формують громадську думку населення та допомагають здійснити усвідомлений та відповідальний вибір, мінімізують порушення. Моніторинги виборів – важлива складова виборчого процесу, оскільки вони не лише встановлюють діагноз виборчому процесові, але й формують рекомендації для органів влади та інших суб'єктів виборчого процесу й, таким чином, сприяють розвитку демократичних інститутів та процесів.

1. Аналіз демографічної структури місцевих рад – 2015 ІАЦ «RATING Pro» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://ratingpro.org/research/analiz_demografichnoi_struktury_miscevyh_rad_2015.html

2. Арабаджиев Д.Ю. Громадський моніторинг за виборчим процесом в Україні [Текст] : монографія / Д. Ю. Арабаджиев. – Запоріжжя : Просвіта, 2014. – 313 с. – С. 278–302.
3. Арабаджиев Д. Етапи здійснення громадського моніторингу (на прикладі місцевих виборів в Україні в 2010 році) Д. Арабаджиев // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – Вип. 29. – 348 с.
4. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012 р. ВГО «Жіночий Консорціум України», Жіноча демократична мережа та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/wcuwcu/docs/publication_fin
5. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2014 р. ВГО «Жіночий Консорціум України», мережа ГО та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/publications/Gendernii_monitoring_parlamentskix_viborv_2014_roku_Porvnjalnii
6. Гендерний моніторинг місцевих виборів 2015 р. ВГО «Жіночий Консорціум України», мережа ГО та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/publications/Gendernii_monitoring_mscevix_viborv_2015_roku_Analtichnii_zvt
7. Гендерний склад та освіта депутатів міських рад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/2-uncategorised/1163-jaku-osvitu-majut-deputaty-miskyh-rad>
8. Ємельянов В.М., Громадський моніторинг партійної політики в Україні: практика, проблеми, перспективи / В. М. Ємельянов, Р. В. Чупрін // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2008. – Т. 79, Вип. 66. – С. 6–13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2008_79_66_3.
9. Офіційний сайт Координатора проектів ОБСЄ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ukraine>
10. Сайт Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvu.org.ua/page/about_cvu
11. Сайт Лабораторії законодавчих ініціатив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=budget&id=11&ar_id=1623&ch_id=&as=0
12. Сайт Громадянської мережі ОПОРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oporadp.org/sposterezheniya-za-viborami.html>
13. Фінальний звіт за результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні ВГО «Комітет виборців України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:finalnyi-zvit-za-rezultatamy-gendernogo-monitoryngu-2015>